

Standeisky Éva: A szabadság megtapasztalása ötvenhatban
c. akadémiai doktori értekezéséről

A munka szerkezeti paraméterei számokban: 725 tárgyleíró kéziratoldal, majd a rákövetkező negyven oldalas irodalomjegyzék 770 hasznosított munka bibliográfiai adatait sorolja. 1604 tételes lábjegyzet, melynek közel fele elsődleges levéltári forrásra utal. Terjedelmét és megmozgatott forrásbázisát tekintve önmagában is tiszteletet parancsoló teljesítmény, különösen ha azt vesszük figyelembe, hogy mindez – lényegét tekintve – a közgondolkodásban mindmáig tizenkét naposnak elkönyvelt 1956. őszi „forradalmi pillanatról” szól.

A munka szerkezetéről már nehezebb egyértelmű, áttekinthető leírást kapni, illetve adni. Világos a három nagy vizsgálati szempont: I. *Emberek és intézmények*; II. *Minták és viselkedésmódok*; illetve a bizonyos értelemben egyszerre önálló nagytételként jelölt, mindazonáltal mégis valamifajta összegzést sejtető, a munkát lezáró III. *Értelmezések* blokk. Az első esernyője alatt sorjázó *Kiindulás, Tömeg, Csoport, Egyén* hívószavak szintén logikusan tematizálják a vizsgálat – szemipermeábilis – tárgyköreit, s nemkülönben a második tagolási rendje, olyan címek alá sorakoztatva, mint „*Követett és elvetett múlt*”, „*Eszmék, vágyak illúziók*”, „*Magatartásformák*”, végül pedig „*Beszédmód és szóhasználat*”. Valamifajta kuszált-ságérzetet inkább a most idézett nyolc – jobb híján mondjuk így – „nagyfejezet” további belső tagolódása kelt. Ezek alá sorolva ugyanis összesen 72 fejezet olvasható, s ez utóbbiak további 73 elkülönített alfejezetre bomlanak tovább. Ha a vizsgált anyag részekre bontásának csak e közel másfélszázas nagyságrendjére koncentrálnánk, akkor ezt a munkát – a szerkesztetlen filosz-szóözön monográfiákat antitétélező –, túltagolt opusként is elkönyvelhetnénk, s részecske-analízisként akár egy másik akadémiai osztály kompetenciájába utalhatnánk. Oda, ahol a mikro- és a nanométer a vizsgálatok bevett léptéke. Sietek hozzátenni, nem fenyeget az, hogy diszciplináris inkompetencia miatt fel kellene függeszteni az eljárást. Egyszerűen arról van szó, hogy az említett nyolc vizsgálati tematika mindegyikét több – esetenként féltucatnyi vagy éppen tucatnyi – metszetben, az in statu nascendi „részeire bomlott” és sokféle-képpen tagolt terepeket külön-külön szemlélve jeleníti meg a szerző. Ennek ellenére sem sorolnám a munkát a történettudományban manapság divatos new social history mikrotörténeti alcsoportjába –, de erről szintén majd később.

Vizsgálati módszer, elemzési eljárások: A régebbiek közül, Hannah Arendt, Raymond Aron, Gustave Le Bon éppúgy megtalálható a vizsgálati szempontok inspirálói között, mint Georges Duby, Clifford Geertz, Jurij Lotman, Reinhart Koselleck, Leszek Kolakowski, Jacques Le Goff, Barrington Moore; s hogy a még élő „klasszikusokat” se mellőzzük, Jan Assman, John Borneman, Serge Moscovici, Theda Skocpol visszatérő idézése említhető. Szinte mindazok, akik a modernkori forradalmak, a totalitarizmus, illetve a társadalmi és történeti emlékezet, vagy éppen a tömeg – és lélektana –, mentalitásvizsgálata tárgykörében az elmúlt évszázadban érdemleges, akár diszciplína-teremtő megállapításokat tettek. Talán csak Paul Ricoeur és Tzvetan Todorov hiányzik azok közül, akiket manapság a társadalomtudományos történetírás Olümposzáról visszatérően segítségül szoktak volt hívni: Pierre Nora pedig azért nem említem a hiánylistán, mivel ő is feltűnik már a disszertáció – azóta megjelent – könyvváltozatának oldalain. Így szinte csak az egy generációval korábban „sztárolt” Claude Lévi-Strauss maradt említetlen, holott a munka – egyik lehetséges olvasatában legalábbis – töröl metszett strukturalista dramaturgiát érvényesítve szövegezi a magyar forradalom társadalomtörténeti librettóját.

Standeisky Éva a forradalmi napok megélését célzottan a vezetőszer-
veződések (többnyire vidéki) helyszíneiről, s az itt szerepet vállaló résztvevőkre koncentrálva
válogatja és tárja elénk. Ilyen értelemben szeparált rétegvizsgálatok, *stratigráfiai metszetek*
kommentárja, illetve elemzése alkotja a munka szövetét. A szerző tudottan veszi a forrada-
lom hagyományos értelemben felfogott – s többnyire aszerint felidézett – köztörténetét. Ehe-
lyett inkább a „politikai névtelenek” sokaságának indíttatása, habitusa a történetekben részt-
vevővé válása érdekli, azokhoz képest, akiket már az eddigi feldolgozások is a nemzeti pante-
onba valóként konfirmáltak. Az említett sok-sok alfejezetben váltja be a szerző azt az ígéretét,
hogy elsődlegesen az *átéléstörténetet* kívánja megjeleníteni a forradalmi napok különböző
jellegű és különböző szintű szerveződéseiben. Ezt leginkább a *Csoport* és *Egyén* hívószavak
alatt tárgyalt fejezetek jelenítik meg – a munka felét kitevő terjedelemben: a forradalmi bi-
zottságok, a nemzetőrség, az újjá vagy újonnan szerveződő pártok, illetve a munkástanácsok
helyi, regionális szerveződései szinte mindvégig reflexív kontextusban tűnnek fel, nyomon
követve egymáshoz, illetve a – változó összetételű – kormányhoz való viszonyuk alakulását.

S miközben a szerző az előbeszédben megjelölteknel is gazdagabb tárházát adja a téte-
les leírások hivatkozásaiban annak, hogy mely források is segítették ezen átéléstörténetek
megjelenítésében, egy nagyon karakteres olvalvágást tesz „a megtorlásokkal kapcsolatos ter-
jengős és sokszor manipulált tengernyi szövegek” forrásértékével kapcsolatban (8 o.). Ez a
szövegfüzésben mintegy „mellékes” megjegyzés azért készíti az olvasót megállásra, mivel az
elmúlt másfél évtizedben a titkosszolgálati iratok ismerhetővé válása – más közelmúlt-
történeti tematikák mellett – valóban megkülönböztetetten fontos lett, s majdhogynem erre
alapozó túlsúlyos teret nyert az '56-kutatásban is. Ez egyfelől értelemszerű – mert valóban
számos tekintetben segített korábbi információs hiátusok megszüntetésében –, másfelől az
újdomság erejével ható volta miatt, alkalmasint one issue magyarázatokat is generált, (ide ért-
ve annak magyar fordításban/ferdítésben második, kajánul pejoratív – együgyű – jelentését
is). Ha tekintetbe vesszük egy új liaison megtestesítőjének kezdetben mindenkor csábítóbb,
kíváncsabb mivoltát, aligha lehet csodálkozni a „birtokba vételi szándékon”, még ha ez –
esetünkben – makulátlannak alig mondható új, több, vagy éppen másfajta tudással kecsegtető
iratok özöneként tárgyasult is a kutatói vágy számára. Az már egy következő fázisa e vi-
szonynak – mintha manapság kezdenénk erre ráébredni –, hogy milyen nemkívánatos mellék-
hatásai is lehetnek e hosszú időn át tilalmas gyümölcs torkosságra ingerlő fogyasztásának. A
hasonlatról tárgyunkhoz visszatérve csak remélni lehet, hogy a titkosszolgálati iratok megis-
merésének „heuréka-élményén” – előbb-utóbb – túlesve, alighanem az 1956-os forradalom
feltárását illetően is várható fiaink, unokáink imperatívusza: itt az ideje, hogy valóban történe-
ti tematikaként elemezzük mind a cselekményeket-fordulatokat, mind pedig azok különböző
kontextusát. Ellenkező esetben napjaink történeti feltáró munkájának hozadéka idővel poszt-
modernnel elegyedő poszt-szocialista kortükörré amortizálódhat: még azon szegmensében is,
amelyet illetően a kortárs a szakma bevett konvencióit következetesen szem előtt tartva, leg-
jobb tudása szerint végezte a dolgát. Időbe telik még a forradalom históriáját illetően (is),
hogy a politikai rendőrség hazugságüzemében tömegesen gyártott apokrifek hombárjából me-
rítve, nélkülözhetetlen *témaspecifikus forráskritikával* tudjuk elválasztani az ocsút a búzától.
Ezért – a vizsgálat tárgyától el nem választható elemzési módot respektálva – nem nehéz azo-
nosulni a szerzőnek a megtorlással kapcsolatos politikai rendőrségi iratok mérsékelt haszno-
síthatóságra vonatkozó kitételével.

A mérvadónak tekintett forradalom-, kultúr- és recepciótörténet bölcselek számos meg-
látását releváns lokális és személyes források sokaságával támasztja alá, miközben szó sincs
arról, hogy azok csak a teória empirikus illusztrációiként elevenednének meg. Részben azért

nem, mert mindegyikük saját közegében nyer értelmet, s főként azért nem, mert eközben rendre megmutatkozik az általánosító formula in statu nascendi mutációja, mássága, vagy „a szerves atipikusság” diszkrét eseteinek sora.

Ezt a sokszempontú és eltérő ágensszintekről fennmaradt vélemény-kavalkádot jeleníti meg a Nagy Imre és kormánya korabeli megítélését tárgyaló fejezet-csokor. Nem is annyira az egyértelmű elutasítást, illetve támogatást tükröző – ezideig kedvtelve reflektált – materiák a legizgalmasabbak, hanem a két szélső pont közötti differenciált árnyalatokat megidéző „köztes mező” lenyomatai. Ez a rész mutatja leginkább azt a – forradalmi napokat szinte mindvégig jellemző – korsajátosságot, hogy

a./ ugyanazon kormányzati szándék, vagy éppen lépés a legkülönbözőbb szerveződésekben nagyon különböző reflexiókat indukált, illetve azt, hogy

b./ mire ezek a reagálások manifesztté váltak, többnyire már más volt a pillanatnyi (új) helyzet, miáltal a reflexiók árnyékbokszolás jelleget öltve váltak inadekváttá.

Ebből ered annak bajos kimutathatósága is, hogy forradalom napjaiban hirtelenjében fogant különböző szerveződések közül melyik lehetett érdemi hatással a kormányzati politikára, s melyik volt olyan, amely a korabeli napok alig követhető kavalkádjában inkább csak fatálisan mutat azzal egybevágóságot. Az esetlegességek egy harmadik variánsát idézi fel a szerző a Nemzeti Főtanácsért kiáltó Farkas Ferenc-féle nyilatkozattal. Hiába, hogy azzal Varga Domokos, vagy a nála is nevesebb író, Déry Tibor házalt a munkástanácsok 12-13 nappal későbbi ülésein, azok nem voltak vevők rá, mert – akkor már! – sokkal életbevágóbbnak tartották a kádári FMPK ellen szervezendő általános sztrájkot. Noha a szerző itt (lábjegyzetben) erre vezeti vissza az elutasítás okát, kérdés, hogy csupán ez lehetett-e a propozícióval szembeni tartózkodás oka. A korabeli viszonyokat figyelembe véve ugyanis alighanem azzal is érdemes számolni, hogy a munkástanácsok ekkoriban egyre öntudatosabban léptek föl a saját (üzemi, munkásközegükben evidens, de más bázisközösségekben még korántsem általános) „politikai intézmény” önlegitimitásukért. Az időnként „szócséplő”-nek tartott értelmiségi forradalmi bizottságokkal szembeni averziójuk ugyan mérsékeltebb volt mint némelyik fegyveres csoporté, de az mégis észrevehető, kitapintható volt. (248-249.) Magyarán, a szerző által egy fejezettel alább „kettős hatalom”-nak nevezett – valóban létező – polaritás a rohanó események és a spétreflex effektus miatt „háromszögesedett”. (Más összefüggésben szintén kiánkodik egy további észrevétel Ständeiszky munkája és „’56 értelmiségi problematikája” kapcsán, de arra majd alább térek vissza.)

A forradalom generálta új szerveződések közötti súrlódások egy másik vetületével szembesíti az olvasót a munka, midőn az 1956. őszi *újrapártosodás* problémakörét járja körül. Lefegyverzően gazdag és sokféle (vidéki) forráshelyről származó iratvizsgálat nyomán tárul fel az az alapvető ellentmondás, hogy „amennyire vágytak rá az emberek, hogy szabad, többpárti választások döntsék el, kik vezessék az országot, legalább annyira rettegtek a választásokat megelőző pártcsatározásoktól.” (320. o.) Noha a rettegés kitétel talán túlzás, valóban érvként hozták fel ellenük, hogy a legelőbb megszerveződött forradalmi formációkhoz képest a pártok – úgymond – későn ébredtek, „csak a készre jönnek”, illetve az, hogy amíg a szovjet csapatok itt vannak, addig mindenfajta pártoskodás csak a nemzeti egységet erodálná, el egészen odáig, hogy ez a politikai trükk már ismert, mivel „a gyilkos kommunisták ... négy párt koalíciója mögé bújva kísérlik meg az önkényuralom visszaállítását”. Az elemzés szociológiai csattanója mindezekhez képest az, hogy azokban a (vidéki) forradalmi bizottságokban, ahol az idézett – és hozzájuk hasonló – érvelések uralkodtak, „a helyi hatalom képviselői többségének ... kigazda, illetve szociáldemokrata múltja volt. (329. o.)

Mire ideér az olvasó a munkában, egyértelművé válik, hogy miért mellőztetett oly látványosan bármifajta hagyományos, kronologikus rendet követő politikatörténeti vázlat, a történések egymásutánjában eligazodást segítő „számárvezető”. A szerző már bevezetője elején hárítja hogy a forgalomban lévő kronologikus, eseménytörténeti nyomvonalat kövesse (8-9. o.): evidensnek tekinti, hogy munkája azoknak szól, akik – nem középiskolás fokon – ismerik a köztörténeti háttér részleteit, s ebből eredően ugyanígy szükségtelen bármilyen leckefelmondás ízű magyarázat a modernkori magyar történelem elmúlt bő másfél évszázadát is pásztázó utalásait, reflexióit illetően. Ennyiben a munka elitista értelmiségi (high intellectual) opus. De hát mi legyen az, ha nem egy akadémiai értekezés? Másfelől viszont a megjelenített matéria – mind a források jellegét, szintjét és tartalmát, mind pedig annak interpretálását tekintve – a letűnőben levő (annak hitt) politikai osztályon (nómenklatúrán) kívüli-alatti eszméket, vágyakat, illúziókat, illetve az ezek által vezérelt cselekvéseket és cselekvő magatartásformákat vonultat fel, úgy, hogy a szakma konvenciói szerint kötelező kritikai távolságtartás nem szorítja ki azt az ugyancsak nélkülözhetetlen empátiát, amely a gyakorta rejtőzködő tartalmat (is) hordozó iratok megfajtásához elengedhetetlen. Azaz, e modernnek tekinthető, „magas” társadalomtudományos történetírás majd minden közelítési szempontját érvényesítve hozza felszínre a sokkal ritkábban megjelenített társadalmi mélyrétegek közegéből tudósító kortablót. Esetenként olyasmit is, amit Gorkij „Éjjeli menedékhelye” pásztáz, ha tudjuk, hogy az – nevezett darab címét (Na Dnya) szó szerint fordítva – „Lent”, „A mélyben” játszódik.

Melyek ennek a fajta történetmondásnak a hozadékai?

Elsőként említhető az „ország történet”: Standeisky Éva – ha szabad egy avított bon mot-val élni – majdhogynem „Battonyától Nemesmedvesig”, másik átló mentén haladva pedig Záhonytól Letenyéig járhatja be velünk az országot, a szabadság elnyerhetőségében közös változtatni akarások vezérfonala mentén. A szerepet vállalók sokaságának életre keltésével jeleníti meg a genius loci különbözőségeit, továbbá azt, hogy mely okok inspirálták a további differenciálódást akár egy-egy településen belül is. A huszadik századot megjelenítő honi történetírás – mondhatni mindmáig – általános trendje, hogy a narratívákban a múlt század elején körülmetélt politikai állam története a többnyire fővárosi kormányzati és pártcentrumok, valamint a politikacsínáló elit leírására korlátozódik. Publicisztikus kiszólással azt is mondhatnók, hogy olyan mértékben még Trianon nyomán sem kisebbedett meg az ország, mint amilyen aránytalanul túlsúlyosan Budapest-központúvá lett a rákövetkező korszakok megjelenítése, szinte figyelmen kívül hagyva „a vidéki Magyarország” szimultán történetét. Pontosítva: ez utóbbi egyfelől csak esetlegesen került feltárássra – többnyire már a múlt század közepén is megyeközpontok, illetve thj. városok esetében. Másfelől még ezek hozadéka – a mindenkoron változatokban gazdag lokalitás-regionalitás – sem emelkedett be eddig az „államtörténeti” összefoglalókba. Ebben az értelemben áll egyrészt az, hogy a huszadik századot illetően inkább dominál a határon belül sem feltárt „terra incognita”, s ehhez képest mondható másrészt az, hogy Standeisky – legalább 1956 forró őszének napjait vizsgálva – kellően reprezentatív országtörténetet ír. Ebből áll össze az, amit a szerző már a bevezetőben megjelöl: „számtalan apró történésből, jelenségből bontakozik ki a sokszínű, pluralitásában egységet képező forradalom.” (8. old.)

E lokális és a „köztes szintű” eseteleírások sokaságával erősíti azt a már felismert és rögzített (de mindmáig csak részlegesen interiorizálódott) szakmai evidenciát, miszerint szó sincs arról, hogy '56 forrongó napjai olyannyira főváros-centrikusak és Budapestről „távírányítottak” lettek volna, mint amennyire az még akár egy-másfél évtizede is közkeletűnek számított. A szabadságvágyban és annak – a disszertáció címe szerinti (bár kérész életű) – megtapasztalásában valamifajta föderációt alkotó „lokális köztársaságok” sokasága között Budapest –

kitüntetett települési, államigazgatási szerepköre ellenére – éppúgy csak egyike volt a robbanáshoz vezető sokszálú előtörténeteknek, mint ahogy a revolúciós turbulencia formaváltozatainak is. Az egyik alapvető különbség, hogy vidéken – a fővárostól eltérően – nem csupán megszülettek, hanem városokat, községeket *működésben tartva funkcionáltak* azok a forradalmi intézmények, testületek, amelyek fokozatosan megújítva összetételüket, széles társadalmi támogatással rendelkeztek és tárgyalóképes pozíciókat birtokoltak még a második szovjet beavatkozást, illetve a fegyveres ellenállás letörését követően is. Budapestnek – s ebből eredően „az ország egészének” – nem volt forradalmi centruma! S bár a szabadságcentrikus demokráciának (manapság) a szubszidiaritás az egyik legmagasztosabbnak kikiáltott alapelve, akkor és ott – 1956 őszén Magyarországon – ez a virtuális erény inkább effektív hátrányt jelentett. A Nagy Imre névvel fémjelzett, s idővel „nemzeti” jelzővel is felruházott kormány – már említett, nagyon is esetleges elfogadottsága miatt –, épp oly kevésbé volt forradalmi központ, mint amennyire sok-sok *alközpont*ot képviseltek az ún. „bázisszint” különböző pesti forradalmi bizottságai vagy jelentősebb munkástanácsai, csak éppen az az egyetlen nem jött létre, amelyik a szükséghez képesti respektussal, és szervező-irányítóképességgel bírt volna. Ez ismételten csak a főváros nembeli szerepét, kívánatos funkcióját relativizálta.

A fentebb mondottaknak – a munkából kiderülően – van egy további konzekvenciája: az elmúlt másfél évtized „vidéktörténeti” kutatásai már számos lényeges összetevőjét feltárták annak, hogy milyen mozzanatok indukálták – legelsősorban is – Győrnek, illetve Miskolcnak regionális centrumszerepén túlmutató „vonatkoztatási pontokként” való kiemelkedését. Standeisky – az általa mozgósított forrásbázis alapján – e kutatásokra számottevő mértékben ráerősítve igazolja vissza, hogy az említett nagyvárosok miért lehettek tágabb környezetüknek is „orientációs” fellegrárai, holott a politikai és közlekedési-logisztikai szempontokat figyelembe véve a korabeli Magyarországon – képletesen szólva – „minden út Budapestre vezetett”. Az említett vidéki megyeközpontok éppen a főváros „forradalmi dezorientáltsága”, saját és országos irányítóképességének hiátusai miatt kerültek egyfajta „muszáj Herkules” centrum szerepbe: miután itt sokkal inkább működő- és irányítóképesnek tűntek az új népképviselési fórumok, a legtermészetesebb volt, hogy mágnesként gyakoroltak vonzerőt szűkebb-tágabb környezetük – *similis simili gaudet* – ugyancsak forradalmi fogantatású szervezeteire.

Az opponensnek vitatkoznivalója – mint példát már fentebb is említettünk rá –, inkább csak egyik másik minősítő kategóriával, értéktartalmú jelzős szerkezettel akad. Ezek közé sorolható az, hogy a munkástanácsok vezetői *botcsinálta politikusok* lettek volna (340. o.), s ezzel egy lapon említhető az a másik kitétel, mely szerint az értelmiségiek körében nemcsak faluhelyen volt tapasztalható – a már említett – pártellenesség, a forradalmi egységet megtestesítő népképviselési szervekhez képest (339. o.). Itt a kiindulópont az, hogy nehéz lenne vitatni: a közéleti jártasság, a „politikai rutin” – elvileg – evidens előnyt jelent az e téren több éves (netalán évtizedes) praxissal bírók számára a *homo novusokhoz* képest. De az már aligha állja meg a helyét, hogy a forradalom szerveiben szerepet vállaló neofitákat – november 4. után – „politikai járatlanságuk tette viszonylag könnyű prédává Kádárék számára.” Erre két – egymástól nem túl távoli – ellenpélda említhető. Az egyik a hatalmon levők teljes dezorientáltsága, botcsináltakra jellemző kapkodásuk fűhöz-fához, mondjuk a Gerő Ernő első titkárrá választását jellemző időszakban, de még inkább épp a kritikus októberi hónap teljes időtartama alatt. Ez éppúgy elmondható a szűkebb Gerő-féle pártvezetés egészéről – Kádárt, Marosánt, Hegedüs Andrást és Apró Antalt is beleértve –, mint az országos és megyei pártvezetés szinte teljes garnitúrájáról. Másik példaként viszont épp a forradalom előkészítésében tevőleges szerepet vállaló reformer kommunista pártellenzék reprezentánsai említhetők, akikről Kövér György szenvtelen tárgyilagossággal állapította meg immár közel másfél évtizede: „a magyar ötvenhat 13 napját a Nagy Imre köré csoportosuló entellektüelek ráadásul nagy-

részt azzal töltötték, hogy próbálják megkeresni a nekik illő szerepet a végül nem általuk írt, kezdetben érthetetlen forgatókönyv történelmi lapjain.” (Kövér György: *Losonczy Géza*. 1956-os Intézet, Bp. 1998. 261. old.) Pedig hát ők is sokkal inkább tekinthetők ötvenhat őszére politikailag „harcedzett” kamerádoknak, semmint az ekkor kezdők, vagy – több éves mellőzöttség, félreállítás, netalán rács mögötti meghurcoltatásokat követően – újrakezdők.

A vonatkozó szakirodalom általam ismert részében nem találtam eddig reagálást az idézett – deheroizálónak is mondható – tézisre. Ezt leginkább arra vezetem vissza, hogy a megállapítás pertraktálása alighanem „kegyeletsértő” lett volna, hiszen a – bár névtelenül, de a csoportképző formula nyomán – beazonosíthatók számos tagja börtönnel, vagy éppen bitón végezve fizetett „a Nagy Imre köré csoportosulásban” való részvételéért, sőt mi több, a meghurcoltatás családtagjaiknak is osztályrészül jutott. De mindenképpen erre rímelő Ständeiskynek az a megállapítása, hogy az 1956-os magyar Vormärz-ben játszott szerepükhöz képest október 23. után „a reformer kommunisták befolyása az események alakulására az eddigi értékelésekhez képest jóval kisebbnek tűnik.” (393. o.) A diszkutábilis kérdéskör egyik szála felfűzhető egy historiográfiai vonulatra is. Ha még emlékszünk Bill Lomax negyedszázaddal ezelőtti forradalomtörténetére, melynek immár „legálisan” megjelent magyar fordítása is több mint két évtizedes (*Magyarország 1956*. Auróra Kiadó, Budapest-Debrecen. 1989.), akkor arra is emlékezhetünk: a korabeli recenziók egyöntetű respektussal szóltak arról, hogy a forradalomban való munkásparticipáció érdeme szerinti exponálása volt benne a nóvum. Ez – akkor – csak mintegy áttételesen jelentette az akár „pártellenzéki”, akár párton kívüli entellektüelcentrikus ötvenhatos-kép felülírását. Azóta ez a tendencia folytatódik, és tételesen is megfogalmazott következtetése mellett a Ständeisky munkájában feltároló „ország-panoráma” támasztja alá meggyőzően az értelmiségi szerepvállalás aláhanyatló ívét. Ez a redundancia azonban nem feleltethető meg közvetlenül a kérdés másik szálával, miszerint a forradalom napjaiban szerepet vállaló új politikusi – politikusi szerepkörbe csöppent – garnitúra tagjai a kádári restauráció reprezentánsainak nagyobb tapasztalata, politikai profizmusa okán váltak volna „könnyű prédává”. Egyrészt azért nem, mert a szerző – a munka megfelelő helyein – korántsem ilyennek mutatja be a szerepet vállalók sokaságából kiválasztott „hőseit”. Ők – a legtöbbször jellemző emberi esendőségeikkel együtt – funkcionális szerepkörökben igencsak talpraesett, találékony karakterekként jelennek meg a könyv lapjain, akik, ha a szükség úgy hozta, még némi furfangnak sem voltak híján. Másrészt pedig azért nem, mert november 4. után már nem a tárgyalóasztal melletti „ki kit győz meg” szereposztásról szólt a dramaturgia. Mivel ott éppen hogy slágfertig, sőt – társadalmi támogatottságukat tekintve – erőnyerő vitapartnereknek bizonyultak, Kádárék ezt leküzdendő nyúltak a nyers erőszakhoz, tárgyalás utáni (közbeni) elhurcoltatásukhoz. Ez azonban nem a politikai iskolázottság, retorikai- vagy éppen debatter-készség kritériumai mentén vetendő össze.

A kritikai észrevételeknek van egy, a könyv szerkezetéből és gondolatmenetéből eredő sajátossága: a szerző minden nagyobb tematikai blokk előtt tesz rá utalást, hogy az adott hívószóhoz rendeltlen közelít a vizsgálat tárgyához: pl. *Tömeg, Csoport, Egyén*. Ehhez – mindegyik tematika esetében – tiszteletet parancsoló fegyelmezettséggel tartja is magát. Ebből ered, hogy miközben egy-egy blokkon belül koherens a szövegfűzés, érvelés, a részek közötti „átjárhatóságnak” korlátai vannak. Ha valaki találomra, „összevissza” lapozgat a könyvben, vagy ellenkezőleg, túlzott „memorizáló figyelemmel” olvassa, előadódhat, hogy esetenként egymáshoz képest inkonzisztens szövegrészekre bukkanhat. De hát ez bármikor előfordul a Gutenberg galaxisához mániákusan ragaszkodókkal, ha gyors egymásutánban – vagy pláne, ha egyidejűleg, mint esetünkben – tulajdonképpen „három könyvet” olvas. Egy helyütt – az *Egyén* blokk felvezetése során – a szerző maga is utal arra, hogy „ez esetben nem a tömeg vagy a csoport felől közelít alkotóeleméhez, az egyénhez, hanem az egyén felől kere-

si a közösségi cselekvés motivációit.” (391. o.) Majd ezt is tovább tágítja, mondván, „a forradalomcsinálók kategorizálását megnehezíti, hogy nem lehet hozzá egységes szempontrendszerrel találni” (392. o.) –, és igaza van; mondom ezt anélkül, hogy akár a példaként említett cselekvésformák (típusok), akár társadalomtörténeti stratifikációs szempontrendszerét rekapitulálva folytatnám az idézetet. (Ettől még nem kell feltétlenül eljutnunk a politikai közbeszédben párhovatarozás nélkül is kedvtelve használt – „a tízmilliós Magyarországnak tízmillió saját ötvenhatja volt” – parttalan relativizálásig, ami kimondatlanul is azt célozza, hogy ebből – micsoda kínálat! – mindenki tetszés szerint szemezgetheti magának az ízlése, habitusa, pártelkötelezettsége szerint kívánatosat.) Ehhez képest sokkal inkább az a lényeg, hogy a különböző vizsgálati részekhez adekvátnak tételezett különböző színre bontási eszközök és módszerek a hozadékot és a konzekvenciákat is kanalizálják. S ha ezt több közelítésben végezzük el, adott esetben ugyanazon halmazból választott különböző metszetekben, akkor akár több egymástól eltérő, s egymással is diskurzust képező láttelet – esetünkben történeti narratíva – kerülhet ki egy azon analízis nyomán is. Ennek ugyan aligha kell – s remélhetőleg nem is fogja – elérni a milliónyi olvasatot, hogy beváltsa a vitézül hirdetett kakofónia imperatívuszát, ugyanis az elvégzett mintavételek számossága és az ennek nyomán felmutatott sokféle reprezentativitás valóban – *majdnem* – azt nyújtja, amit a szerző ígért: a „pluralitásában egységet képező forradalom” társadalomtörténeti közelítésének *egyik* autentikus freskóját.

De miért már megint a „majdnem”, meg az „egyik” megszorítás? Az első korántsem opponensi aprehandálás, mint inkább – immár sokadjára – apró korrekció: a leírásból sokkal inkább az derül ki, hogy az ötvenhatos magyar forradalom a benne résztvevők felfogása és ebből következő tevékenységük alapján elsősorban *diktatúraellenességben, a megszállás elementáris elutasításában – ennyiben rendszerszintű szovjetellenességben –, valamint az addigi elnyomatás mértékével arányos szabadság-velletítésben mutat koherens egységet*. Ezen alpnormák mentén jelenik meg számos formaváltozata a „mást akarásnak”, melyek viszont a lokális viszonyoktól és a mikrokörnyezettől függően hol parafrázisai a vezérmotívumnak, hol meg már egyedi karakter csíráit hordozó mutációt reprezentálnak, s a pluralitást mindkét említett variáns sokasága jeleníti meg. Ez viszont inkább tekinthető – Bibó István közismert formuláját kölcsönözve – „a szabadság kis körei” társulásának, mivel az egymást kereső „társulási hajlandóság” kezdettől jelen volt. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a – nem csupán települések közötti, hanem (elsősorban városokban) a településeken belül is testet öltött – pluralitás Magyarország állami integritását kérdőjelezte volna meg. Azt viszont igen, hogy ez az intézményi formaváltozat-gazdagság, ez a pluralitás a forradalom – e minőségében vizsgálható – meghatározó sajátossága, miközben november 4. után a még oly tiszteletet parancsoló társadalmi utóvédharc már az időlegesen szintén sokféle kényszerpályás cselekvésmódok („kármentések”) körébe utalható. Ständeisky Éva ezt a „forradalmi pluralitást” dokumentálja nagyon gazdagon, de történetileg épp az ismert végkifejlet miatt nem verifikálható, hogy milyen lett volna a forradalom nyomán etablirozható államiság „új egysége”.

Másik megszorító észrevételem, mely a forradalom társadalomtörténeti közelítésének *egyik* autentikus változatára vonatkozik, historiográfiai jellegű ugyan, de egy olyan utalással, ami az 1956-os magyarországi forradalom múltként való tematizálásának kortársi problémáját is érinti. Kezdjük az utóbbival: a szerző számos esetben visszaemlékezéseket, illetve az oral history „műfajába” sorolható forrásokat is hasznosít – ami a vizsgálat tárgyát és időkorét tekintve, nemhogy nélkülözhetetlen, de egyenesen szakmai elvárás, miközben óhatatlanul felidéződik az emberben a közelmúltban lezárult (lezárult?) magyarhoni oral history vita egynémely szeptikusabb kitétele. Eredendő gyávaságomnál fogva odáig nem merészkedek, mint nemrégiben Tzvetan Todorov, azt az eretnek kérdést téve fel: „mindig és szükségszerűen jó dolog-e az emlékezet, és feltétlenül átok-e a felejtés?” (Tzvetan Todorov: *A rossz emlékezete*

és a jó kísértése. Mérlegen a XX. század. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.) Azt viszont egy másik gondolatmenete nyomán már meg merem kockáztatni, hogy vajon a történektől 30-50 évnyi messzeségben, *a közben eltelt időben – esetleg nagyon eltérő irányultságú impulzusok hatására – óhatatlan metamorfózisokon áteső, s a rögzítés pillanata által kondicionált oral history elbeszélések* hasznosítása során van-e megbízható kontrolltámpont. Más közelítésben ugyanerre utal Gyáni Gábor, midőn – kifejezetten az '56-os menekültek emlékező stratégiáit fűrkészve – oda konkludál, hogy „a rekonstrukció művelete [közepette] ... az elbeszélte múlt, valamint az elbeszélés jelene közti analitikus különbségek meglehetősen bonyolult viszonyok szövevényét rejtik magukban, lévén, hogy mindkettőben túlteng a szubjektivitás.” (Gyáni Gábor: 56-os menekültek emlékező stratégiái. In: U. ő: Relatív történelem. Typotex, Budapest. 2007. 140-141. old.) Ez persze különbözőképpen vetődik fel események felidézése és azok megélése kapcsán – mely utóbbi vonatkozik a most tárgyalt átéléstörténeti munkára: Ständeisky ezt hasznosítja, „erre kíváncsi”. Mindazonáltal aligha érdektelen legalább azokat a főbb közbenső impulzusokat számba venni, melyek egy, a közelmúltban megkérdőjelezett ötvenhatos résztvevő emlékeit befolyásolhatták.

- 1./ A megtorlás időszakában közvetett fenyegetettség, családi, baráti, közeli munkatársi körből elhurcolások – esetleg hozzájuk kapcsolódóan tanúként való beidézettség.
- 2./ A megtorlás időszakában közvetlen fenyegetettség: őrizetbevétel, internálás, vallatások saját részvételre, másokra, elítélés, börtön.
(Az 1-2-vel szimultán a hivatalos nyilvánosságban az „ellenforradalom” súlykolása.)
- 3./ A szabadulási időszak(ok) „süketnéma másvilága”, a senki nem akar hallani, tudni az alig néhány éve történekről, s az új egzisztencia teremtés érdekében is Maul halten! a főszabály.
- 4./ A konszolidációs „utána néma csönd” kollektív amnéziává regulázása, és a következő generáció – úgymond – saját érdekében érvényesített „56 analfabétasítása”, vagy ún. kettős nevelése.
(A 3-4 időszakában a hivatalos nyilvánosságban az „ellenforradalom” megkérdőjelezhetetlen érvényessége közepette történő szordínóra fogása.)
- 5./ Az 1980-as évtizedben az „ellenforradalom”-mal szemben – a második nyilvánosságban – egyre erősödő „néven nevezNI” törekvések.
(A – kádári – pártállami rendszer erodálódásának arányos ellensúlyaként nyer vitalitást a „forradalom” nominálás szabadságharca, melyet 1989-ben – mintegy minimalista legalizálásként – a „népfelkelés” formulával próbálnak helyettesíteni, közben TIB, valamint Nagy Imre és társainak újratemetése, és budapesti '56-os Intézet létrehozása.)
- 6./ 1990-től a forradalom elnevezés szabaddá válásán túl, annak törvényi legitimálása.
- 7./ Az emlékezés szabadsága mellett – egymással konkuráló – ötvenhatos veteránszervezetek létrejötte.
- 8./ A tudományos múltfeltárás – „levéltári forradalommal” is összekapcsolódó – nekilendülése, hozadékanak társadalmi recepciója.
- 9./ Az előbbihez kapcsolódóan – vagy attól függetlenül – az '56-os memoárok sorának piacra kerülése, s közelebbi/távolabbi személyes érintettség esetén ezek „én is ott voltam és másképp tudom – másképp emlékszem” recepciója.
- 10./ Matriális kárpótlás (pl. nyugdíj kiegészítés) a cselekvő részvételt, illetve az emiatti meghurcoltatást igazolni tudó egykori ötvenhatosok számára.
- 11./ Az életút alkonyának közeledtével természetes, nagyon is életszerű visszatekintés ambíció, melyhez – ugyanilyen természetesen – vagy kapcsolódik vagy nem az időközben előállott memóriakopással való számvetés.
- 12./ További differenciálást mellőzve csupán jelezzük: az itthon maradottak emlékezetpályájának módosulásaihoz képest miképpen tartósult/változott a „forradalom” ethosz töretlen megőrizhetősége az emigrációba menekülők identitásában. Ők 1990 utáni hazatéréseik, hazalátogatásaik nyomán ütköztették emlékeiket a poszt-kádárista '56-konfigurációkkal, vagy védtek annak „fertőzöttségétől”. A veterán emlékközösség szimpátiába be-beszüremlett némi rivalizálás is: a honmaradottak „mi megszenvedtünk érte és szabadrábra kerülve is páriák maradtunk” emlék-

konstrukciója konkurált a „mi meg számkivetettséggel és több évtizedes honvággyal fizettünk ’56-ért” érzülettel.

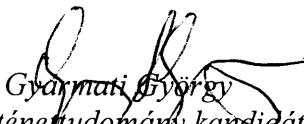
Alig valószínű, hogy minden blokkoló, inspiráló, illetve deformáló „tudatmódosító” összetevőt elősoroltam, de talán a kihagyottak lényegesebbjei is beilleszthetők – vagy „implícite beleérthetők” – a lajstrom valamely pontjába. (Ennek további elágazásai csak konkrét, egyedi sorsanalíziseket végezve követhetők nyomon.) A felsorolás talán elegendő annak jelzésére, hogy a forradalom társadalomtörténetének megrajzolására vállalkozni manapság olyan szakmai kihívás, ami egyúttal egy közvetlen érintettségű kortársi közegben történik. Azaz, a történeti forrásértékkel bírónak elkönnyvelt levéltári fondokon túlmenően az emlékezet lenyomatok is nélkülözhetetlenek – azok többdimenziós sajátosságainak figyelembevételével. Többdimenziós volt a maga idején, a megtorlás fenyegetettsége közepette; az maradt mind az 1990 előtti, mind pedig a rákövetkező – bár egymástól diametrálisan eltérő – emlékeztetőség/elfojtás változataiban is. Százezreket közvetlenül érintő, de közben szerteágazó prizmatórisan áteső, aktuálisan is „többérdekeltségű” esemény- és sors-kavalkád kerekedett belőle. A tömegességükben is egyedi megélések alig követhető sokfélesége és az emlékezeti rekonstrukciók – csak esetenként „tetten érhető” motivációinak – variabilitása következtében aligha létezik archimédeszi pont a társadalomtörténeti narratívák diszharmonikus polifóniáját valamifajta „békévé oldja az emlékezés” költői vágyalom mentén összhangzóvá komponálni. A történelem mindenkoron polifonikus, esetünkben viszont (még) ugyanazon jokulátorok különböző sorshelyzetekben létrejött szövegverziói gazdagítják 1956 emlékeztetét – e gazdagításba sorolva az esetenkénti legendásítást is. Ezt az átélés emlékezeti újraélésének és – az említett összetevők által befolyásolt – újrakomponálásának is nevezhetnők. Emiatt mondható, hogy miközben a magyarországi 1956 őszenek *politikátörténeti* alapképlete már megfejtettnek tekinthető, hagyományos történetírói eszközökkel (is) rekonstruálható, leírható, *a forradalom társadalomtörténete* – utóéletének sokfajta közvetlen érdekeltségeket érintő volta miatt – manapság is inkább csak „félmúlt”. Standeisky Éva lokalításra fókuszálásban, rétegzettség-érzékenységekben, mindemellett egyedi sorsnarratívákban is országos horizontú elemzése – mint ilyen összetett vizsgálati szempontrendszert először érvényesítő munka – azt látszik megelőlegezni, hogy majdan, midőn e félmúlt történeti régmúlttá patinásodik, *1956 társadalomtörténetét* illetően erősen valószínűsíthető a sokféleség fixálódása.

Végül még egy szó – kifejezetten 1956-ra vonatkozóan – a politikátörténet és a társadalomtörténet diszciplináris eltérése kapcsán az ún. időtényezőről. A politikátörténet a forradalom végkimenetele – erőszakos vérbefojtása – következtében aligha közelíthető másképp, minthogy az egyúttal a rendszert restauráló megtorlásokba torkollik, azzal folytatódik a történetmondás. A forradalom társadalomtörténete a naptári év végéhez közeledve valamely időpillanatban „megállítható”. A társadalmi tabló mintegy kimerevítődik abban a több száz oldalon leírt sokféleségben amely státusban a különböző forradalmi szervezetekben pozicionáltakat e „záróra” pillanatában találta. Utána már a kényszerpályás túlélés nemkülönben sokféle egyedisége került előtérbe – visszahatva a forradalom napjaiban vállalt szerep újrafogalmazására, megélés-történetére is. S ebben is diametrálisan különbözőek voltak a környezeti hatások: 1990-ig – az itthon maradók esetében, s ők voltak többen – egy keszonnyomás alatti elfojtás-kényszer, a rendszercezúrát követően pedig a kibeszélhetőséghez párosuló materiális kárpótlás egyszerre memóriafrissítő és memóriadeformáló ösztönzése. A történetpolitikai elégtéltel-szerzés valamint az egyéni érdekeltté tétel mellett kell számolnunk egy harmadik összetevővel is, ha igaza van Gyáni Gábornak, midőn arról értekezik, hogy „a múlt mitikus elbeszélése iránt a modern korban is élénk szükséglet mutatkozik.” (Gyáni Gábor: *Mítoszban, folklórban és történelemben elbeszélte múlt*. In: *Folklór és történelem* Szerk: Szemerényi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2007. 7-17. old.) Hát hogyanne mutatkozna erre igény – elsősorban is a

történekekben szerepet vállalók részéről –, miután életük alighanem legexponáltabb, s egyben „történelemformáló” epizódja miatt meghurcoltatást és majdhogynem élethosszig tartó diszkriminálást kellett elszenvedniük.

Standeisky munkájának éppen az az egyik historikusi erénye, hogy mindvégig mellőzi a visszaemlékezések azon rétegét, amely a kibeszélés szabaddá válása óta e mitizálás, heroizálás irányába mutat. S miközben így megfosztotta mind magát, mind pedig az olvasót egy lekerekített, áramvonalasított „hőseposz” megalkotásától, 1956 őszének tevőleges résztvevőiben a szabadságvágyakozásban „tömegemberből” szuverén egyéniséggé lett – esendőségükkel együtt is – markáns karakterek *sokaságát* vonultatja fel munkájában. De hát – a társadalmi megélés sokfélesége közepette – nem ez volt-e ’56 „végső értelme”: a totalitárius egy pártrendszer leváltása, annak formaváltozatokban gazdag demonstratív megszüntetése, hogy az igazsághoz – s ennek következtében a szekularizált megigazuláshoz – úgymond csak a kommunista párt omnikompetenciáján keresztül lehetne jutni. Ezt a monolit (ál)egységet számolta fel a forradalom, s hozta létre – látványosan intenzív társadalmi aktivitás közepette – a demokrácia irányába mutató sokféleséget. A monolit egység hazugsága nyilvánvalóvá vált, de a rendelkezésre álló idő alatt annyi történt (annyi mutatható ki), hogy a forradalom kezdetének közvetlen demokrácia fórumait bizonynyal meghaladó – régi és újabb törésvonalak generalta társadalmi-politikai harcok mentén azt is felülíró – képviseleti demokrácia volt formálódóban. Ennél a meginduló átmenetnél merevedik meg, s merevítődik ki a történet. Bármifajta, a demokrácia ethosza alatti új egységesülés – vagy ahogy a szerző írja, újfajta „közösségi rend” (704. o.) – keresése, „számonkérése” viszont nem elsősorban ebből a nézőpontból hiábavaló, hanem a köztörténeti végkifejletből adódik. November 4. után ez lekerült a napirendről, s ilyen értelemben is respektálható, hogy az előttünk fekvő társadalomtörténeti közelítés elemzés az említett időpillanatban felfüggesztődik. Másként fogalmazva a politikatörténet ismételten kényszerpályás zárásához – és e szerint való folytatódásához – képest, a társadalomtörténeti közelítés egy alternatívákat magában hordozó „nyílt végű rendszert” állít elének.

A tudományos minősítő eljárásnak ezen a pontján az a konvencionális fordulat szokott következni, hogy az opponens rögzíti: a kritikai észrevételek ellenére... Ehelyett azt mondom, hogy a kritikai észrevételekkel egyetemben jó szakmai meggyőződéssel ajánlom az értekezés vitára bocsátását – és elfogadását –, mivel a diskurzus tárgyává tett helyek is inkább készítették az opponenst jókedvű szakmai eszmecserére, semmint tételes cáfolatra, vagy a leírtakkal szembeni intellektuális attackra. Standeisky Éva munkája a manapság modernnek tekinthető ún. társadalomtudományos történetírásnak a választott tárgykörben hasznosítható vizsgálati módszereit konstruktívan érvényesíti, s eközben új tudományos eredményeket felmutató szellemi terméket hozott létre. Szűkebb tárgykörében, az 1956-os magyarországi forradalom historikumát illetően pedig kifejezetten innovatív társadalomtörténeti monográfiát alkotott.

Gyarmati György
a történelemtudomány kandidátusa

Vác, 2011. augusztus 4.